

Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış

Abdülkadir Özcan*

Özet

Osmanlı tarihçiliği xv. yüzyıl otalarında başladı. İlk eserler menakıbnâme, destan ve gazânâme türündedir. Daha sonra Tevârih-i Âl-i Osman adı altında ilk standart eserler ortaya konuldu. XVI. yüzyılda biyografi ve bibliyografi türlerinin ilk örnekleri kaleme alındı; yarı resmî saray tarihçiliği olan şehnâmenüvisliğin güzel örnekleri verildi. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yeni tarih türleri ortaya çıktı ve resmî tarih yazıcılığı olan vakanüvislik müessesesi kuruldu. XIX ve XX. yüzyıllarda daha da çeşitlenen tarih kaynaklarına yeni türle eklendi.

Anahtar Kelimeler: Tarihçilik, tarih yazıcılığı, tarih kaynakları, tarih türleri

An Overview of The Ottoman Historiography and Ottoman Source

Abstract

Ottoman historiography started in the midst of 15th century. The early works were given in the types of *hagiography* (*menakıbnâme*), epic and *gazanâme*. Afterwards, the first standardised works started to be written in the name of *Tevârih-i Âli-i Osman* (*Chronicles of the Ottoman House*). The first examples of biography and bibliography were written in the 16th century. The good examples of *şehname*-writing, semi-official court chroniclership, were given. New types of historiography emerged in the 17th and 18th centuries and thereby “*vak’anüvislik*” as an official court history writing came into existence. New types of sources were added to the Ottoman historiography in the 19th and 20th centuries.

Keywords: Historiography, historical sources, types of history.

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul/Türkiye, aozcan@fsm.edu.tr

Tarih Yazımının Başlangıcı - İlk Eserler:

Osmanlı Devleti'nin günümüze ulaşan ilk standart tarihleri, kuruluştan yaklaşık bir buçuk asır kadar sonra kaleme alındı¹. Başta Âşıkpaşazâde olmak üzere, daha sonraki tarihçilere kaynaklık eden Yahşi Fakih'e ait *Menâkıb-ı Âl-i Osman* ilk Osmanlı tarihi sayılabilir². XV. asrın ilk çeyreğinde Germiyanlı Ahmedî tarafından yazıldığı bilinen *İskendernâme*'nin sonuna dercedilen manzum *Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman* ise günümüze ulaşan ilk yazılı kaynaktır³. Bu durumda kuruluş devrinin ilk asrı olan XIV. yüzyıldan günümüze orijinal bir Osmanlı tarihinin intikal etmemiş olduğu söylenebilir. Bu asrın tarihi Pachymeres, Nicephoros, Kantakuzenos ve İbn Battuta gibi çağdaş Bizans, Arap seyyah ve tarihçilerinin eserleri ile bazı menâkıbnâmelere ve daha sonraki kaynaklara dayanır. İlk orijinal Türk kaynakları olan *Menâkıb-ı Âl-i Osman* menkıbe; *Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman* ise eski destan geleneğinin uzantısı görünümündedir. Kuruluş devrinin tarihçiliğinde şüphesiz Sultan II. Murad'ın müstesna bir yeri vardır. Onun himaye ve teşvikiyle özellikle Arapça ve Farsçadan tercüme edilen eserler arasında standart tarihler de bulunmaktadır. Yazıcıoğlu Ali'nin İbn Bibî'den (ö. 1285'ten sonra) geniş ilâvelerle yaptığı *Târih-i Âl-i Selçuk* bunun güzel bir örneği olup burada Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından da söz edilmektedir.

Kuruluş devri tarih kaynakları arasında *Takvimler* önemli yer tutar. Oldukça eski bir geleneğe sahip olan İslâmî dönem astronomisinin son tipik örnekleri olan bu eserler, müneccimler tarafından hazırlanır; burada önemli siyasî ve tabii olayların kronolojik listesi verilirdi. Bu yönüyle saray müneccimlerinin, ilk vak'a-nüvisler olduğu düşünülebilir. En eskisi II. Bayezid döneminden kalan *Takvim* düzenlemesi II. Mehmed zamanında da sürmüş ve bunların bir kısmı günümüze ulaşmış ve yayımlanmıştır⁴. *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'lar ise bu asrın vazge-

- 1 Tarih kaynaklarının ortaya çıkışı, çeşitlenmesi ve türleri için bk. Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarih Edebiyatında Türlerle Genel Bir Bakış", *Essays in honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, İstanbul 2006, s. 129-152.
- 2 V. L. Ménage, "The Manaqib of Yakhshi Faqih", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sayı: XVI (1963) s. 50-54.
- 3 Nihat Sami Banarlı, "XIV. Asır Anadolu Şairlerinden Ahmedî'nin Osmanlı Tarihi: Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman ve Cemşid ü Hurşid Mesnevisi", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1939), VI, s. 111-176; Atsız, *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul, 1949, s. 3. vd.; İsmail Ünver, *Ahmedî İskender-nâme*, Ankara, 1983; M. Fuad Köprülü, "Ahmedî", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul, 1965, I, s. 216-221; Pál Fodor, "Ahmedi's dâsitân as a Source of Early Ottoman History", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXVIII/1-2 (1984), s. 41-54; Günay Kut, "Ahmedî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1989, II, s. 165-167.
- 4 V. L. Ménage, "Osmanlı Tarihinin Başlangıcı" (trc. Salih Özbaran), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, İstanbul, 1978, s. 230-231; a. mlf., "I. Murad'ın Yıllıkları", *aynı eser*, sayı 33, İstanbul, 1982, s. 79-98. Türkiye'de ilk Takvim neşirleri Atsız, *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, İstanbul, 1961 ve Osman Turan taraflarından, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara, 1984 isimleri altında gerçekleştirilmiştir.

çilmez tarih kaynaklarından⁵. II. Murad (1421-1444, 1446-1451) döneminde başlayan müellifi meçhul *Tevârih-i Âl-i Osman* yazma geleneği daha sonra da devam etmiş ve bu tür eserlerden birçoğu günümüze ulaşmıştır. Bu eserler üzerinde ilk ciddî çalışmayı Friedrich Giese yapmış ve bunların 14 nüshasını karşılaştırarak 1922 yılında yayımlamıştır⁶. II. Murad devrinin bir başka özelliği, gazânâme türünün ilk örneklerinin de kaleme alındığı dönem olmasıdır. 1443–1444 yılları olayları ve özellikle Varna Savaşı anlatıldığı anonim mensur *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Hân* adlı eser bu türe güzel bir örnektir⁷.

Fetih Sonrası Tarih Yazıcılığı:

İstanbul'un fethini müteakip tarih yazıcılığında canlanma olmuş; ilk standart dünya ve Osmanlı tarihi yazma denemeleri bu dönemde yapılmıştır⁸. Şükru'llah'ın, dünyanın yaratılışından başlattığı Farsça *Behcetü 'l-tevârih*'i Osmanlı döneminin ilk umumi tarihi sayılabilir. Bu eser 937 (1530-1531) yılında Mustafa Fârisî tarafından *Mahbûbu kulûbi 'l-ârifîn* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Eserin Osmanlılara ait son bölümü önce Théodor Seif tarafından Farsça metin ve Almanca tercümesiyle birlikte 1925 yılında yayımlanmış⁹; daha sonra da Nihal Atsız tarafından İstanbul'da neşredilmiştir¹⁰.

Enverî'nin Türkçe *Düsturnâme*'sinin önemi ise Sâsânîler'den, Moğollar'dan, Anadolu Beylikleri'nden, özellikle de Aydınogulları'ndan bahseden bir eser olmasıdır. *Düsturnâme* üzerinde ilk çalışmayı 1928 yılında Mükrimin H. Yinanç yapmış (inceleme kısmı 1930'da İstanbul'da basılmış); Fransızca tercümesiyle birlikte Paris'te yayımını Irène Mélikoff 1954'te gerçekleştirilmiş¹¹; son neşrini ise kısmen Necdet Öztürk yapmıştır¹². Veziriâzam Karamanî Mehmed Paşa'nın Arapça *Tevârihü 's-selâtinî 'l-Osmâniyye*'si kuruluştan başlayan ilk müstakil Osmanlı tarihidir. Eser önce Mükrimin Halil Yinanç tarafından tercüme edilerek yayımlanmış (*Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, II/79, s. 85-94); daha sonra ise İbrahim Hakkı Konyalı tarafından *Osmanlı Sultanları Tarihi* adıyla Türkçe'ye

5 Abdülkadir Özcan, "Tevârih-i Âl-i Osman", *DİA*, XL, s. 579-581.

6 Bu eser Nihat Azamat tarafından yeni harflerle de neşredilmiştir (İstanbul, 1992). Benzer bir başka anonim ise, *Anonim Osmanlı Kroniği* adıyla Necdet Öztürk yayımlamıştır (İstanbul, 2000).

7 Eser Halil İnalcık ve Mevlûd Oğuz tarafından yayımlanmıştır (Ankara, 1978).

8 Fatih dönemi tarihçiliği için bk. Abdülkadir Özcan, "Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, İstanbul'un Fethinin 550 Yılı Özel Sayısı, 2003/1, sayı. 14, s. 55-62.

9 *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, II, 63 vd.

10 *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları*, İstanbul, 1939; *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul, 1949, s. 39 vd.

11 Abdülkadir Özcan, "Düsturnâme-i Enverî", *DİA*, X, s. 49-50.

12 *Fatih Devri Kaynaklarından Düsturnâme-I Enverî, Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1466)*, İstanbul, 2003

çevrilmiş ve neşredilmiştir¹³ (*Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949, s. 323-369). Doğrudan Fatih devrinin tarihi olan Tursun Bey'in *Târih-i Ebü'l-feth*'i ise, monografik tarih telifi türünün ilki kabul edilebilir. Fatih Sultan Mehmed ve kısmen II. Bayezid devirlerine ait bu eser önce *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın ilavesi olarak 1330'da yayımlanmış; daha sonra Mertol Tulum tarafından 1977'de Türkiye'de; Halil İnalçık ve Rhoads Murphy tarafından ise İngilizce özetleriyle birlikte 1978'de Amerika'da neşredilmiştir¹⁴.

Fatih devrinde (1451-1481) tarih edebiyatındaki asıl gelişme, yarı resmî nitelikte olan saray tarihçiliğinin, yani şehnameciliğin başlamasıdır. Fetihden sonra Acem diyarından İstanbul'a gelen birçok şair, II. Mehmed tarafından saraya alınmış ve bunlara maaş bağlanmıştır. İran şehnameciliğinin tesirinde kalarak devrin padişahını öven bu şairler, Osmanlı Türkiyesinde bu türün ilk örneklerini vermişlerdir. Hamidî ve Şehdî'nin eserleri kayıpsa da, Muâlî'nin Farsça *Hünkârname*'si ile Kâşifi'nin Varna ve II. Kosova savaşlarına dair Farsça manzum tarihçesi olan *Gazânâme-i Rûm*'u günümüze ulaştırmıştır¹⁵. Hayatı hakkında bilgimiz bulunmayan Mehmed b. Hacı Halil el-Konevî'nin Fatih'in emriyle kaleme aldığı *Târih-i Âl-i Osman* adlı eseri de aynı kategoride mütalaa edilebilir. Müellif eserinde Konya'daki mimarî eserlerden, eski takvimlerden ve kısaca Selçuklular'dan bahsettikten sonra, Fatih devrine kadar Osmanlı tarihi ve özellikle Sultan Mehmed dönemi üzerinde durur. II. Bayezid döneminde tamamlanan eserin günümüze ulaşan iki yazması Paris Milli ve Kayseri Râşid Efendi kütüphanelerindedir¹⁶.

Fatih devrinin bir başka özelliği, o zamana kadar yürürlükte olan örfî kanunların ilk defa tedvin edilmesidir. Son yıllarda, *Kânunnâme-i Âl-i Osman* üzerindeki şüpheler izale edilmiş ve bu eşsiz teşkilât tarihi kaynağının ilmî neşirleri yapılmıştır¹⁷. Diplomasi tarihinin bir numaralı kaynağı olan münşeât mecmuası meydana getirme geleneğinin de bu padişah döneminde başladığı söylenebilir. Günümüze böyle bir eser intikal etmiş ve yayımlanmıştır¹⁸.

13 Şehabeddin Tekindağ, "Mehmed Paşa, Karaman", *İA*, VII, s. 588-590.

14 Mertol Tulum, "Dursun Bey", *DİA*, X, s. 6-7.

15 Robert Anhegger, „Muâlî'nin Hünkârnamesi“, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1949, I/1, s. 145-166. Eser üzerinde Refet Yalçın Barata tarafından 1992 yılında doktora tezi hazırlanmıştır. *Gazânâme-i Rum* üzerinde ise tarafından yüksek lisans tezi yapılmış, eser Türkçe'ye çevirtilmiştir (Muhammed Ebrahim Esmail, *Kâşifi'nin Gazânâme-i Rum Adlı Farsça Eseri, Türkçe'ye Tercümesi ve Tahlili*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005).

16 Robert Anhegger, "Mehmed b. Hacı Halil el-Konevî'nin Târih-i Âl-i Osman'ı", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1950-51, II/3-4, s. 51-66.

17 Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi (1981-1982)*, sayı 33, s. 7-57; *Fatih Sultan Mehmed, Kanunnâme-i Âl-i Osman*, İstanbul 2003, 2006 ve 2013.

18 *Fâtih Devrine Âit Münşeât Mecmuası* (neşredenler: Necâti Lugal – Adnan Erzi), Ankara, 1956.

II. Bayezid ve Osmanlı Tarihçiliğinin İnkişafı:

XV. yüzyılın son hükümdarı olan II. Bayezid ve döneminin (1481-1512), tarih yazıcılığında müstesna bir yeri vardır. Zira ilk standart Osmanlı tarihleri olan Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı, Neşri'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ*'sı, İdris-i Bitlisî'nin Farsça *Heşt Bihişt*'i ve İbn Kemâl'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı¹⁹ bu dönemde yazılmıştır. Bunlardan son ikisi eserlerini bizzat padişahın emri üzerine kaleme almışlardır. Oruç, Ruhi ve Bihiştî adlarındaki Edirmeli üç tarihçi ise *Tevârih-i Âl-i Osman* yazma geleneğinin diğer örneklerini vermişlerdir. Günümüze ulaşmayan Yahşi Fakih'in *Menâkıb*'ından yararlanması, Çelebi Mehmed'den itibaren birçok savaşa katılması ve gördüklerini değerlendirmesi; daha sonraki tarihçilere kaynak olması bakımından yarı destanımsı, yarı gazanâme tarzındaki *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'lar içinde özel bir yeri vardır²⁰. Neşri'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ*'sı ise ilk tenkidî tarih olarak kabul edilebilir. Gerçekten, kuruluşta başlayan bu eser, *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nin âdetâ sistemleştirilmiş şekli gibidir²¹. İdris-i Bitlisî'nin ise Osmanlı tarihçileri arasında çok ayrı bir yeri vardır. Kuruluşta başlayan *Heşt Bihişt*, geleneksel *Tevârih-i Âl-i Osman*lar tarzında olmakla birlikte, belâgatli ve mübalağalı üslûbuyla İran tarih yazıcılığının Osmanlılara girmesinde etkili olmuştur. Gerçekten İdris-i Bitlisî ifade ve üslûp bakımlarından daha sonraki tarihçiler üzerinde müessir olmuş; hatta XVIII. yüzyılda ortaya çıkan resmî devlet tarihçileri bile onun tesiri altında kalarak konu başlıklarını genellikle Farsça veya yarı Farsça yazmışlardır²².

II. Bayezid devrinde sadece bir olaya mahsus monografik eserler de yazılmıştır. Anonim *Menâkıb-ı Sultan Bayezid*; Uzun Firdevsî'nin *Kutbnâme*'si ve Suzi Çelebi'nin *Gazânâme*'si bunlara örnektir²³. Cem Sultan adına Bayatî Hasan'ın yazdığı *Câm-ı Cem-âyn* ise mahiyeti meçhul *Oğuznâme*'den özetlenmiş,

19 Bu eser üzerindeki çalışmalar için bk. İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl Paşa-zâde", *İA*, VI, s. 561-566 ve Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *DİA*, XXV, s. 238-240.

20 Birçok yazması bulunan *Tevârih-i Âl-i Osman*, *Âşıkpaşazâde Tarihi* adıyla 1332 yılında Âlî Bey, 1929'da F. Giese, 1949'da Atsız, 2003 yılında ise *Osmanoğulları'nın Tarihi* adıyla Kemal Yavuz ve Yekta Saraç tarafından yayımlanmıştır.

21 Eserin yayımı iki cilt olarak 1949 ve 1957 yıllarında Ankara'da Faik Reşit Unat ve Mehmet Altay Köymen; 1951 yılında ise Leipzig'te Fr. Taeschner tarafından gerçekleştirilmiş; son neşri de N. Öztürk yapmıştır (İstanbul, 2008).

22 Büyük şöhretine rağmen *Heşt Bihişt* henüz yayımlanmamış; ilk iki padişah dönemi dışındaki kısımlar ciddi tetkiklere konu olmamıştır (Mehmet Şükrü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu: Bitlisli İdris'in Heşt Bihişt Adlı Eserine Göre*, Ankara, 1934). Fatih Sultan Mehmed devrine ait kısım üzerinde tarafımdan Muhammed Ebrahim'e doktora tezi yaptırılmış ve bu ketibe Türkçeye çevirilmiş; II. Bayezid dönemine dair son ketibe üzerinde ise yine doktora çalışması yapılmaktadır. Abdülkadir Özcan, "Heşt Bihişt", *DİA*, XVII, s. 271-273; a. mlf., "İdris-i Bitlisî", *DİA*, XXI, s. 485-488.

23 Ağâh Sırrı Levend, *Gazavâtâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtâmesi*, Ankara, 1956, s. 19-20, 21 Orhan F. Köprülü, "Firdevsî, Uzun", *DİA*, XIII, s. 127-129.

Osmanlı silsilenamesi ve Cem Sultan'la ilgili malumat eklenerek bu şehzadeye sunulmuş bir eserdir²⁴.

Yavuz ve Kanuni Devirlerinin Gazânâmeleri: Selimnâmeler ve Süleymannâmeler:

XVI. yüzyılda, Yavuz Sultan Selim devrinin (1512-1520) tipik gazavâtname örnekleri Selimnâmelerdir. İlki, daha Yavuz'un sağlığında İdris-i Bitlisî tarafından yazılan bu türün 20 civarında örneği bulunmaktadır. Hatta bu padişahın ölümünden sonra Selimnâme telifine devam edilmesi, zamanla âdeti bir Yavuz mythos'unun ortaya çıktığını göstermektedir²⁵.

Saltanatı yarım asra yaklaşan Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) de çeşitli türlerde tarihler kaleme alınmıştır. Eski geleneğin devamı olarak Osmanlı tarihini umumi dünya ve İslâm tarihinin devamı tarzında ele alan eserler yanında, kuruluştan başlayan *Tevârih-i Âl-i Osman*'lar da yazılmış; Yavuz devrinin Selimnâmelerinin yerini bu dönemde Süleymannâmeler almıştır²⁶.

Kanuni devrinde yazılmış hılkatten başlayan eserlere, Matrakçı Nasuh'un *Mecma'ü't-tevârih*'i²⁷, Ramazanzâde Mehmed'in *Târih-i Nişancı*'sı²⁸ ve Muslihiddin Lârî'nin *Mir'âtü'l-edvâr*'i²⁹; *Tevârih-i Âl-i Osman*'lara ise Hadîdî'nin manzum³⁰, Muhyiddin Mehmed'in³¹ ve Lütfi Paşa'nın³² mensur *Tevârih-i Âl-i Osman*'ları örnek gösterilebilir. Uzun süren Kanuni döneminin tamamını ihtiva eden Süleymannâme yoktur. En kapsamlısı olan Celalzâde Mustafa'nın *Tabakâ-*

24 İlk neşri 1331 yılında Ali Emîrî tarafından yapılan *Câm-ı Cem-âyîn*, 1949 yılında Fahrettin Kırzioğlu tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır (Abdülkadir Özcan, "Câm-ı Cem-âyîn", *DİA*, VII, s. 43).

25 Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Şehabeddin Tekindağ, "Selimnâmeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, 1970, s. 202-203; Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul, 2007, s. 42-45; Ahmet Uğur, "Selimnâme", *DİA*, XXXVI, s. 440-441.

26 Konuyla ilgili genel bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Historiography in the Reign of Süleyman The Magnificent", *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman The Magnificent*, İstanbul, 1988, s. 167-222 ve bunun genişletilmiş çevirisi için bk. "Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 2006, s. 113-154; Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, s. 46-54; Abdurrahman Sağırlı, "Süleymannâme", *DİA*, XXXVIII, s. 124-127.

27 Hüseyin G. Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh", *DİA*, XXVIII, 143-145; a. mlf.; *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* (nşr. H.G. Yurdaydın), Ankara, 1976, giriş, s. 3 vd.; 22 vd.

28 Abdülkadir Özcan, "Mehmed Çelebi, Ramazanzâde", *DİA*, XXVIII, s. 449-450.

29 Esas olarak Kanuni devrinde yazılan bu eser II. Selim'e takdim edilmiştir. Hulusi Kılıç, "Lârî, Muslihuddin", *DİA*, XXVII, s. 103-104.

30 Eser Necdet Öztürk tarafından yayımlanmıştır (İstanbul, 1991).

31 Bilgi için bk. Th. Menzel – Bekir Kütükoğlu, "Muhyiddin Mehmed", *İA*, VIII, s. 555-556.

32 Fuad Köprülü, "Lutfi Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, 1925, s. 119-150; Tayyib Gökbilgin, "Lutfi Paşa", *İA*, VII, s. 96-101; Mehmet İpşirli, "Lutfi Paşa", *DİA*, XXVII, s. 234-236.

tü'l-memâlik'i³³ bile 1554 yılına kadar gelir. Diğer Süleymannâmelerden bazısını Bostan Çelebi, Celalzâde Salih, Gubârî, Mahremî, Hâkî, Eyyûbî ve Senâî kaleme almışlardır³⁴.

Bu hükümdarın bazı seferleri, müstakil eserlere de konu olmuştur. Ez-cümle, Belgrad'ın, Rodos'un, Macaristan'ın ve Sigetvar'ın alınmasıyla ilgili olarak adeta Belgradnâme, Rodosnâme ve Sigetvarnâme türleri ortaya çıkmıştır. Bu arada Barbaros Hayreddin Paşa'nın sefer ve zaferleriyle ilgili eserler ise Barbarosnâme adıyla anılabilecek ayrı bir grup oluşturur. Fatih devrinde başlayan fakat devam etmeyen yarı resmî sayılabilecek saray tarihçiliği olan Şehnâmenüvîslük, Kanuni döneminde daha da müesseseseleşmiş, Fethullah Ârîfî ve Eflatun Şirvanî gibi şehnâmeciler bu türün Farsça güzel örneklerini vermişlerdir³⁵.

II. Selim döneminde (1566-1574) feth edilen Kıbrıs'la ilgili Vusûlî'nin *Selîmnâme*'si önemlidir. Bu padişahın cülûsuyla başlayan eser III. Murad'ın tah-ta çıkmasıyla sona erer³⁶. Şerîfî'nin³⁷, Pîrî'nin³⁸, Zîrekî'nin fetihnâmeleri ile bu türün bazı anonim örneklerinden başka, Yemen seferi ve fethiyle ilgili başta Rumûzî'nin manzum *Fûtûh-ı Yemen*'i olmak üzere³⁹, Şihâbî'nin ve bir anonim eserin varlığı bilinmektedir. Bu padişahın şehzadeligi sırasındaki saltanat mücadelesini konu alan anonim bir eser *Îtâatnâme* olup, bir nüshası Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nde, nr. 341'de kayıtlıdır⁴⁰.

XVI. Asrın Büyük Genel Tarihleri:

XVI. yüzyılın asıl büyük tarihleri bu asrın ikinci yarısında ve sonlarında yazılmıştır. Cenâbî'nin Arapça *el-Aylemü'z-zâhir*'i⁴¹, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'i⁴² umumi dünya tarihinin; Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâ-*

33 Abdülkadir Özcan, "Tabakâtü'l-memâlik", *DİA*, XXXIX, s. 301-303.

34 a. mlf., "Kanuni Döneminin Tarihleri: Süleymannâmeler", *Tarih ve Medeniyet*, Nisan, 1995, sayı 14, s. 40-41.

35 a. mlf., "Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 2006, s. 148-149.

36 Eser Necdet Öztürk tarafından yayımlanmıştır ("Kazasker Vusûlî Çelebi ve Selimnâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1987, sayı 50, s. 9-108).

37 Neşri için bk. Özcan Mert, "Şerîfî'nin Fetihnâme-i Kıbrıs'ı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1974, sayı 4-5, s. 49-78

38 nşr. Harid Fedai, *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs*, Lefkoşe, 1997.

39 nşr. Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Tarihi (923-1012/1517-1604)*, I-II, Ankara, 2003.

40 II. Selim devri tarih literatürü için bk. Levend, *Gazavât-nâmeler*, s. 79-85; Afyoncu, aynı eser, s. 54-57.

41 Mehmet Canatar, "Cenâbî Mustafa Efendi. Hayatı, Eseri ve Tarih Görüşü", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2000, IV, s. 259-289.

42 Literatür için bk Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi*, s. 58, not: 194.

cü'î-tevârih'i⁴³ ile Mehmed Zaim'in *Câmi'ü't-tevârih*'i⁴⁴ *Tevârih-i Âl-i Osman* yazma geleneğinin son tipik örnekleridir. Eflatun Şirvanî'nin başlayıp Seyyid Lokman'ın tamamladığı Farsça *Hünernâme* ise şehnamenüvislik olarak bilinen minyatürlü saray tarihçiliğinin güzel örneklerindendir⁴⁵. Selânikî Mustafa, adına izafetle bilinen ve orijinal bir vekayinâme olan eserinde 1563-1600 yılları arası olaylarını tafsil eder⁴⁶.

Çeşitli sefer, zafer ve fetihlerle ilgili monografilerin da yazıldığı XVI. yüzyıl tarih edebiyatının bir başka büyük eseri ise, Feridun Ahmed Bey (ö. 1583) tarafından resmî yazışmaların bir araya getirilmesinden oluşan *Münşeâtü's-selâtin*'dir⁴⁷. Yine XVI. asırda ilk örnekleri günümüze ulaşan biyografya ve bibliyografyalar da tarih literatürünün vazgeçilmez türleri olmuştur. Gerçi İslâm tarihinin siyer geleneğinin tipik örneklerinden Süleyman Çelebi'nin (ö. 1422) *Vesiletü'n-necât* adlı *Mevlid*'i ile *İskendernâme* ve *Hamzanâme* gibi eserler daha önceden yazılmışsa da, gerçek mânâda biyografik eserler XVI. asırda kaleme alınmıştır. Taşkoprizâde Ahmed Efendi'nin⁴⁸ Arapça *Nevâdirü'l-ahbâr*'ı ve eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye'si⁴⁹ ile Âlî'nin *Menâkıb-ı Hünerverân*'ı⁵⁰ biyografi türünün ilk tipik örnekleridir.

Bu asrın bir başka biyografi dalı, Arapların tabakat, İranlıların tezkire geleneğinin uzantısı sayılabilecek tezkirelerdir. Şairlerle ilgili ilk eser, Sehi Bey'in *Heşt Bihişt*'idir⁵¹. Daha sonra bunu Latîfî, Âşık Çelebi, Ahdî, Kınalızâde Hasan ve Beyânî'nin tezkireleri takip etmiştir. Bu dönemde evliya tezkirelerinin de örneklerinin verildiği belirtilmelidir. Yine biyografi türünün menâkıbnâme ve vefeyât dallarında telif ve tercüme de yapılmıştır.

Bibliyografya türünde yazılmış belki de tek eser, Taşkoprizâde Ahmed'in Arapça *Miftâhü's-saâde*'si gibidir. Müellifin oğlu Kemaleddin Efendi tarafından *Mevzûâtü'l-ulûm* adıyla Türkçe'ye çevrilen bu eser daha sonra yazılan birçok esere kaynak olmuştur⁵².

Yine İslâmî edebiyatın devamı olan siyâsetnâme veya nasihatnâme türünün

43 Şerafeddin Turan, "Sadeddin", *İA*, X, s. 27-32, a. mlf., "Hoca Sadeddin Efendi", *DİA*, XVIII, s. 196-198.

44 Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (trc. Coşkun Üçök), Ankara, 1982, s. 109-110; *Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları*, s. 100-101.

45 Zeynep Tarım Ertuğ, "Hünernâme", *DİA*, XVIII, s. 484-485.

46 [Bekir Kütükoğlu], "Selânikî", *İA*, X, s. 340-351; Mehmet İpşirli, "Selânikî Mustafa Efendi", *DİA*, XXXVI, s. 357-359.

47 Eser daha sonra yapılan ilavelerle yayımlanmıştır (I-II, İstanbul, 1264-1265 ve 1274-1275). Abdülkadir Özcan, "Münşe'atü's-selâtin", *DİA*, XXXII, s. 20-22.

48 Yusuf Şevki Yavuz, "Taşkoprizâde Ahmed Efendi", *DİA*, XL, s. 151.

49 Abdülkadir Özcan, "eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye", *DİA*, XXXVIII, s. 485-486.

50 Hidayet Yavuz Nuhoglu, "Menâkıb-ı Hünerverân", *DİA*, XXIX, s. 110-111.

51 Günay Kut, "Heşt Bihişt", *DİA*, XVII, s. 273-274.

52 İlhan Kutluer, "Miftâhu's-sa'âde", *DİA*, XXX, s. 18-19.

ilk örnekleri Osmanlılar'da XVI. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İdris-i Bitlisî'nin (ö. 1520) Farsça *Kanun-ı Şehinşâhî*'si⁵³, Sadrazam Lütfi Paşa'nın (ö. 1563) *Âsafnâme*'si⁵⁴, Hasan Kâfî'nin (ö. 1615) *Usûlü'l-hikem*'i⁵⁵ ve Gelibolulu Âlî'nin *Nushatü'l-selâtin*⁵⁶ adlı eserleri dışında, müellifleri meçhul *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn*⁵⁷ ve *Hırzû'l-mülûk*⁵⁸ da bu asırda kaleme alınmıştır.

Şâir Nev'î'nin (ö. 1599) *Netâyicü'l-fünûn ve mehâsinü'l-mütûn*'u⁵⁹ ise ilk ansiklopedik eserlerdendir. Kezâ, Latîfî'nin *Risâle-i evsâf-ı İstanbul*'u⁶⁰ ilk şehir tarihi olarak kabul edilebilir. Sultan ve sünnet düşünlerini yansıtan surnâme türü ilk defa bu asırda ortaya çıkmıştır. Fatih zamanında başlayan kanunnâme tedvini işi, oğlu Bayezid, torunu Yavuz ve bunun oğlu Kanuni zamanlarında da devam etmiştir.

XVII. Yüzyıl Tarihçiliği ve Tarihleri:

XVII. yüzyılda, eski geleneğin devamı niteliğinde Kâtib Çelebi, Bosnalı Hüseyin, Karaçelebizâde Abdülaziz ve Müneccimbaşı Ahmed taraflarından yazılan dünya; Solakzâde Mehmed Hemdemî, Abdurrahman Hibri vs. taraflarından ise genel Osmanlı tarihlerinin yanında, Hocazâde Mehmed, Sâfi Mustafa, Mehmed b. Mehmed, Topçular Kâtibi Abdülkadir, Mehmed Halife, Vecihi Hasan ve Abdi Paşa gibi tarihçiler tarafından vekâyinâme tarzında özel tarihlerin ve monografilerin telifinde büyük artış olmuştur. Özel tarihlerin gazânâme, fetihnâme, şehir tarihi gibi alt türlerine dair İyânî Cafer, İbrahim Harimî, Vasıtî, Kilarî Mehmed, Tugî Hüseyin, Hasanbeyzâde Ahmed, Topçular Kâtibi Abdülkadir, Abdurrahman Hibri, Güftî Ali, Mustafa Zühdî, Mühürdar Hasan, Behcetî Hüseyin vs. taraflarından ise çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu arada yarı resmî nitelikteki şehname⁶¹ türünde Ganîzâde Nâdirî ve Mülhemî İbrahim taraflarından eser telifi devam etmişse de, bu asırda şehnamenüvislik yerini yavaş yavaş vekâyinüvisliğe bırakmaya başlamıştır. Bi-

53 Hasan Tevekkülî tarafından doktora çalışması yapılan eser Türkçe'ye de çevrilmiştir (İstanbul, 1974). Özet bir neşri için bk. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul, 1991, III, s. 13-40.

54 Eserin son ve mükemmel neşrini Mübahat Kütükoğlu gerçekleştirmiştir (Lütfi Paşa Âsafnâmesi, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, 1991, s. 49-99.

55 Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfî el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11, 1981, s. 239-278.

56 Eser Andreas Tietze (ö. 2003) tarafından *Mustafâ Âlî's Counsel for Sultans of 1581* adıyla yayımlanmıştır (I- II, Wien 1979, 1982).

57 nşr. Yaşar Yücel, Ankara 1980 ve *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* (Ankara, 1988) içinde s. 91 vd.

58 aynı eser içinde nşr. Yaşar Yücel, s. 171 vd.

59 Nadir İlhan tarafından yüksel lisans tezi olarak çalışılan eser, Ömer Tolgay tarafından *İlimlerin Özü* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul, 1995).

60 Eser Nermin Suner Pekin tarafından yayımlanmıştır (İstanbul, 1977).

61 Christine Woodhead, "Şehnameci", *DİA*, XXXVIII, s. 456-458.

yografyacılıkta büyük gelişme olmuş, bir yandan Nev`îzâde Atâî tarafından *Zeyl-i Şakâik*, Kâtib Çelebi tarafından *Süllemü'l-vusûl* ve Muhibbî tarafından *Hulâsâtü'l-eser* gibi umumî; Cemaleddin Hulvî ve Nefeszâde İbrahim taraflarından ise Halvetî meşâyihına dair *Lemezât-ı Hulviyye* ve *Gülzâr-ı Savab* gibi hususî nitelikte biyografik eserler yazılırken; Riyâzî, Fâizî, Rıza, Yümnî ve Güftî gibi birçok tezki-reci de şair ve tarikat erbabının hal tercümelerini müstakil eserlerde toplamışlardır.

Bibliyografya türünde Kâtib Çelebi tarafından, sadece XVII asrın değil, Osmanlı tarihinin, hatta İslâm tarihinin en büyük eseri sayılabilecek *Keşfü'z-zunûn*'u⁶²; keza seyahatname türünde ise yine dünyanın en büyük eseri sayılan *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* kaleme alınmıştır⁶³.

Münşeât, ansiklopedi, siyasetname ve kanunname hazırlama geleneklerinin dışında, ıslahata dair eserlerin de bollaşması, gerilemeye paralel olarak yine bu asırda olmuştur. Siyasetnâme dalında Hasanbeyzâde Ahmed'in *Usûlü'l-hikem*'i, Alaybeyzâde Mehmed Emin'in *Nesâyihü'l-mülûk*'ü, Sarı Abdullah'ın *Nasîhatü'l-mülûk*'ü örnek gösterilebilir⁶⁴. Askerî teşkilatla ilgili ilk müstakil eser olan ve *Kavânîn-i Yeniçeriyân* olarak bilinen anonim *Mebde-i Kanun-ı Yeniçeri Ocağı Tarihi* de bu asırda yazılmıştır⁶⁵. Aynı asırda Defter Emîni Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der-Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* (İstanbul 1280) adlı eserinde yine ilk defa Osmanlı taşra teşkilatı, toprak sistemi ve merkez bürokrasisi hakkında bilgiler verir⁶⁶. Klasik lâyiha türünün güzel bir örneğini kaleme alan Koçi Bey, kendi adıyla anılan ünlü *Risalelerini* IV. Murad ve halefi Sultan İbrahim'e sunarak, devlet bünyesindeki bozuklukları ve yapılması gerekenleri sıralar⁶⁷. Kâtib Çelebi ise, 1653'te yazdığı *Düstûrü'l-amel li-İslâhi'l-halel* adlı küçük fakat muhtevalı eserinde⁶⁸, devlet bünyesindeki bozukluklara, özellikle malî sıkıntılara çareler arar. Aynı türde yazılmış *Kitâb-ı Müstetâb*'in müellifi meçhuldür⁶⁹. *Eyyûbî Efendi Kanunnâmesi*⁷⁰, *Abdi Paşa Kanunnâmesi* ve Hezarfen Hüseyin'in

62 İlhan Kutluer, "Keşfü'z-zunûn", *DİA*, XXV, s. 321-322.

63 M. Cavid Baysun, "Evliya Çelebi", *İA*, İstanbul, 1977, IV, s. 400-412; Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, s. 529-533.

64 Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Kayseri, 1992; Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II/2, İstanbul, 2003, s. 339-378.

65 nşr. Yu. A. Petrosyan, Moskova, 1987.

66 Uzun bir girişle eserin tıpkıbasım neşri M. Tayyib Gökbilgin tarafından gerçekleştirilmiştir (İstanbul, 1978). Ayrıca bk. Mehmet İpşirli, "Ayn Ali Efendi", *DİA*, IV, s. 258-259.

67 Eserin neşri Ali Kemali Aksüt tarafından yapılmıştır (İstanbul, 1939). M. Çağatay Uluçay, "Koçi Bey", *İA*, İstanbul, 1977, VI, s. 832-835; Ömer Faruk Akün, "Koçi Bey", *DİA*, XXVI, s. 143-148.

68 Orhan Şaik Gökyay, "Düstûrü'l-amel", *DİA*, İstanbul, 1994, X, s. 50-51.

69 Her iki eser Yaşar Yücel tarafından iki defa yayımlanmıştır. (Ankara, 1974 ve 1988'de *Kitâbu Mesâlihi'l-müslimîn ve Hırzû'l-mülûk* ile birlikte)

70 nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1994.

Telhîsü'l-beyân'ı⁷¹ ise Fatih'in *Kānunnâme-i Âl-i Osman*'ı tarzında müesses ve teşkilât tarihine dair eserlerdir. Bu asırda münşeât türüne Sarı Abdullah Efendi'nin *Düstûrü'l-inşâ*'sı⁷² ile Şâir Nâbi'nin *Münşeât*'ı örnek gösterilebilir.

XVII. yüzyılda yapılan fetihler ve savaşlar hakkında fetihnâme ve gazavât-nâmeler de yazılmıştır⁷³. Sefaretname nevinde ise Viyana elçileri Kara Mehmed Paşa ile Zülfikar Efendi (Paşa)'nin eserleri bu türün ilk örnekleridir⁷⁴.

XVIII. Yüzyıl Tarihçiliği ve Tarihleri:

XVIII. yüzyılda umumî Osmanlı tarihleri yanında, vekâyinâme türünde de pek çok eser yazılmış; vekâyinâmecilik bu asrın başlarından itibaren resmî niteliğe bürünerek, vekâyinüvislik (vak'anüvislik) yarı resmî saray tarihçiliği olan şehnâme-nüvisliğin yerini almıştır. Fakat gayrı resmî olarak vak'a yazma geleneği de devam etmiştir. Yalnızca bir konuya ayrılmış monografilerden başka şehir tarihçiliğinde, biyografya, bibliyografya, ansiklopedi ve münşeât türleri dışında devlet düzenine, siyasete dair eserler ve teşrifat mecmuaları ile sultan ve şehzade sünnet düğünlerini konu alan surnâme türünde de güzel örnekler verilmiştir. Elçi gözlem ve raporlarını muhtevi sefâretnâmenin ise bu asırda daha fazla örnekleri kaleme alınmıştır.

Genel tarihler eski geleneğin devamı olarak dünyanın yaratılışından veya Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayanlar olarak yine iki kategoriye ayrılabilir. Bunlardan birincisine Şemdanîzâde Süleyman'ın *Mür'î't-tevârih*'i⁷⁵; ikincisine ise Mü'minzâde Ahmed Hasib'in manzum *Silkü'l-leâli Âl-i Osman*'ı⁷⁶ örnek gösterilebilir.

Resmî ve gayrı resmî diye ikiye ayrılacak vekâyinâme türünden resmî olanlar Naîmâ Mustafa Efendi ile başlar, asrın sonuncu vak'anüvisi Ahmed Vâsîf'la devam eder⁷⁷. Gayrı resmî vekâyinâmelere ise *Îsâzâde Tarihi*⁷⁸, *Zübde-i Vekâyîât*⁷⁹, *Uşşakîzâde Tarihi*⁸⁰, *Zeyl-i Fezleke (Silâhdar Tarihi)*⁸¹ ve bunun deva-

71 nşr. Sevim İlgürel, Ankara, 1998.

72 Adnan Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II", *TTK Belleten*, XIV/56, 1950, s. 631 vd.; Nihat Azamat, "Sarı Abdullah Efendi", *DİA*, XXXVI, s. 147.

73 Levend, *Gazavât-nâmeler*, s. 103-135.

74 Bu son eser 2007 yılında Mustafa Güler ve Songül Çolak tarafından ayrı ayrı neşredilmiştir.

75 Bu eserin Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar gelen kısmı 1338 yılında; 1730'da I. Mahmud'un cülûsundan 1777'ye kadar olan kısmı ise Münir Aktepe tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştır (İstanbul, 1976, 1978, 1980). 1520-1730 arasına dair olan bölümü üzerinde ise tarafımdan Mustafa Öksüz'e yüksek lisans tezi yaptırılmıştır (İstanbul, 2009).

76 Günay Kut, "Ahmed Hasib Efendi", *DİA*, İstanbul, 1989, II, s. 87.

77 Geniş bilgi için bk. Bekir Kütükoğlu, *Vekâyinüvis – Makaleler*, İstanbul, 1994, s. 111-118.

78 nşr. Ziya Yılmaz, İstanbul, 1996.

79 nşr. Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995.

80 nşr. Raşit Gündoğdu, İstanbul, 2005.

81 nşr. Ahmed Refik, İstanbul, 1928.

mı olan *Nusretnâme*⁸² ile Arapzâde Hüseyin Râmiz'in *Zübdetü'l-vâkıât*'i⁸³ örnek olarak gösterilebilir.

XVIII. asırda monografi türünde büyük artış olmuştur. 1703 Feyzullah Efendi (Edirne) Vak'ası Vak'anüvis Naima'ya⁸⁴ ve Mü'minzâde Ahmed Hasib'e⁸⁵ müstakil eserler yazmaya sevk etmiştir. Vahid Mahtumî 1715 *Mora Seferi*'ni, Seyyid Vehbi Pasarofça Antlaşması'na dair *Risâle-i Sulhiyye*'yi, Bosna Kadısı Ömer Efendi 1736-1739 Avusturya savaşlarına dair *Ahvâl-i gazavât der-diyâr-ı Bosna'yı*, Ahmed Resmî 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına dair *Hulâsatü'l-i'ti-bâr*'i⁸⁶ bu asırda yazmışlardır. Şehir tarihçiliğinin güzel bir örneğini Nazmizâde Murtaza, Bağdat'a dair *Gülşen-i hulefâ* adlı eseriyle⁸⁷ vermiştir.

Bu asırda biyografya dalında vefeyât ve tezkire gibi geleneksel türlerin dışında, meslek gruplarına göre müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Ezcümle, ulema ve meşâyih biyografileri zeylû'z-zeyl-i *Şakâik* olarak önce Uşşakizâde İbrahim⁸⁸, sonra da *Vekâyiu'l-fudalâ*⁸⁹ adıyla Şeyhî Mehmed efendiler tarafından devam ettirilmiştir. Osmanzâde Tâib, *Hadîkatü'l-mülûk* ve *Hadîkatü'l-vüzerâ* adlı eserlerinde müstakil olarak padişah ve sadrazam biyografilerini vermiştir. Daha sonra da bu ikincisinin müteaddit zeyilleri yapılmış⁹⁰, İbnülemin ise *Son Sadrazamlar* adlı eseriyle bu geleneği İmparatorluğun sonuna kadar getirilmiştir. Asrın büyük biyografi Müstakimzâde Süleyman Sadeddin ilk defa şeyhülislâmların hal tercümelerini *Devhatü'l-meşâyih*'ta⁹¹; hattatları ise *Tuhfe-i hattâtîn*'de⁹² (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1928) toplamıştır. Asrın bir başka ünlü biyografi ise, aynı zamanda bir diplomat olan Ahmed Resmî Efendi'dir. O, *Halîkatü'r-rüesâ*'da⁹³ (İstanbul 1269) ilk defa reisülküttapların, *Hamîletü'l-küberâ*'da⁹⁴

82 Sadeleştirerek yayımlayan: İsmet Parmaksızoğlu, I-II, Ankara, 1962-1963.

83 Sadık Erdem, "Râmiz", *DİA*, XXXIV, s. 451.

84 Naîma'nın bu risalesi, vekayinâmesinin sonuna dercedilmiştir.

85 Aslında *Hadîkatü'l-vüzerâ* zeyillerinden biri olan *Ravzatü'l-küberâ* adlı bu eser Mesut Aydınar tarafından yayımlanmıştır (Ankara, 2003).

86 Eski harflerle 1282, 1286 ve 1307 yıllarında yayımlanan bu eserin son neşrini Osman Köksal gerçekleştirmiştir (Ankara, 2011).

87 Tahsin Özcan, "Nazmizâde Murtaza Efendi", *DİA*, XXXII, s. 461-462.

88 Bu zeyil Kissling tarafından tıpkıbasım halinde yayımlanmıştır (Wiesbaden, 1965).

89 Şeyhî zeyilî Abdülkadir Özcan tarafından *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri* serisinin üçüncü ve dördüncü ciltleri olarak yayımlanmıştır (İstanbul, 1989).

90 Abdülkadir Özcan, "Hadîkatü'l-vüzerâ", *DİA*, XV, s. 22-23.

91 Müstakimzade Süleyman Sa'deddin Efendi, 1202/1787 ; Einleitung und edition von Barbara Kellner-Heinkele, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 2005, I-II; Mehmet İpşirli, "Devhatü'l-meşâyih", *DİA*, IX, s. 229-230.

92 M. Uğur Derman, "Tuhfe-i Hattâtîn", *DİA*, XLI, s. 351-353.

93 Bekir Kütükoğlu, "Halîkatü'r-rüesâ", *DİA*, XV, s. 304-305.

94 nşr. Ahmet Nezihî Turan, İstanbul, 2000. Ayrıca bk. "Ahmed Resmî Efendi'nin Hamîletü'l-küberâ'sı ve Müstakim-zâde Zeyli" (nşr. Zeynep Aycibin, *TTK - Belgeler*, Ankara, 2002, XXII/26, s. 226).

ise dârüssaâde ağalarının tarihçe-i hayatlarını vermiştir. Hafid Efendi'nin *Sefîne-tü'l-vüzerâ*'sı⁹⁵ ise kaptanıderyalara dair ilk eserdir. Şeyhülislâm Esad Efendi (ö. 1780) Osmanlı musikişinaslarını *Atrabü'l-âsâr*⁹⁶ adlı eserinde toplarken, Sâkıp Dede Mevlevî büyüklerini *Sefîne-i nefise-i Mevleviyân*'da (I-III, Mısır 1283) bir araya getirmiş; La`lîzâde Abdülbâki Efendi *Sergüzeşt (Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayramiyye)*'sinde; İsmail Hakkı Bursevî ise *Silsilenâme-i Tarîk-ı Celvetiyye*'sinde ilgili tarikat büyüklerinin biyografilerini vermişlerdir.

Bibliyografya türünde Arabacılar Şeyhi İbrahim ve Hanifzâde Tahir Keşfü'z-zunûn'a zeyiller kaleme almışlardır. Asrın en büyük ansiklopedik eseri ise Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö. 1780) ünlü *Ma`rifetnâme*'sidir⁹⁷.

İslahat ve devlet teşkilâtına dair geleneksel eserlerin sonuncusu sayılabilecek *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümera*⁹⁸ bu asırda Defterdar Sarı Mehmed Paşa tarafından yazılmıştır. Asrın sonlarında III. Selim'e sunulan lâyhalar⁹⁹ ise bu padişahın isteği üzerine hazırlanan bir tür raporlardır.

Devlet protokolüyle ilgili kaideleri Abdullah Nailî Paşa *Mukaddime-i Kavânîn-i Teşrifât* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Surnâme geleneğinin güzel örneklerini Seyyid Vehbî, Hazin ve Haşmet vermişlerdir¹⁰⁰.

Münşeât türüne örnek ise Küçük Çelebizâde Âsım, Osmanzâde Tâib ve Ragıp Mehmed Paşa'nın eserleri ile birçok anonim mecmua günümüze ulaşmıştır. Diploması trafiğinin yoğunlaşmasına paralel olarak XVIII. yüzyılda sefâretnâme¹⁰¹ sayısında da önemli artma olmuştur. Mehmed Giray tarafından yazılan *Târîh-i Mehmed Giray*, ilk müstakil Kırım tarihçesi olup 1682-1703 yılları arası olaylarını ihtiva eder¹⁰².

XIX ve XX. Yüzyıllar Tarihçiliği ve Tarihleri:

XIX ve XX. yüzyıllar, hemen her alanda olduğu gibi, tarih yazımında da önemli değişikliklerin ve yeniliklerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu asırlarda bir yandan eski geleneğin devamı niteliğinde umumî, hususî ve resmî mahiyette kronikler yazılırken, monografik nitelikte sefer, zafer ve şehir tarihleri ile biyografik

95 Eser İsmet Parmaksızoğlu tarafından yapılan zeyille birlikte yayımlanmıştır (İstanbul, 1952).

96 *Şeyhülislam'ın müziği: 18. Yüzyılda Osmanlı/Türk musikisi ve Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin Atrabü'l-Asar'ı* (haz. Cem Behar, İstanbul, 2010).

97 Bekir Topaloğlu, "Mârifetnâme", *DİA*, XXVIII, s. 57-59.

98 Eser Walter Livingston Wright (Princeton, 1935) ve Hüseyin Ragıp Uğural tarafından *Devlet Adamlarına Öğütler* (Ankara, 1969, 1987) tarafından neşredilmiştir.

99 Enver Ziya Karal, "Nizâm-ı Cedîd'e Dair Lâyhalar", *Tarih Vesikaları*, I/6, s. 414-425; II/8, s. 104-111; II/11, s. 342-351; II/12, s. 424-432.

100 Hatice Aynur, "Surnâme", *DİA*, XXXVII, s. 565-567. Osmanlı surnâmeleri Mehmet Arslan tarafından yayımlanmaktadır.

101 Kemal Beydilli, "Sefâretnâme", *DİA*, XXXVI, s. 289-294.

102 Eser üzerinde Uğur Demir tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

mahiyette eserler de kaleme alınmış; klasik tezkirecilik geleneği devam etmiş; bu arada yeni türler ortaya çıkmış; bibliyografya ve ansiklopedi türlerinde daha ciddi ve kalıcı çalışmalar yapılmıştır. Asrın ikinci yarısından itibaren, geleneksel teşrifat kaidelerinin yerini Avrupaî protokol kuralları almaya başlamış; birkaç surname yazılmış; sefaretnamelerin daha güzel örnekleri verilmiştir. Bu arada, bilinen ilk örneği XVI. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde verilen ruznâmeciliğin değişik örnekleri kaleme alınmış; başta sarayda teşkil edilen Mâbeyn kitabeti mensuplarından olmak üzere hatırat türünden birçok eser ortaya konulmuştur¹⁰³.

XIX. yüzyıl tarihçiliğinin önemli bir yanı, özellikle Tanzimat'tan sonra Batı dillerini bilen tarihçilerin Avrupa devletlerinden daha fazla söz etmeleri; Batı kaynaklarından daha fazla faydalanmaları, Devlet-i Aliyye'nin müesseselerini de içine alan ilk sentez tarihlerini meydana getirmeye çalışmalarıdır. Son yüzyıllarda, hilkatten başlayan genel tarihlerin ilkinin *Târîh-i Gülşen-i Maârif* adıyla Ferâizîzâde Mehmed Said¹⁰⁴ yazmıştır. Bu arada daha popüler ve ders kitabı mahiyetinde Ahmed Hilmi, Cevdet Paşa, Namık kemal, Mizancı Murad, Âtîf Mehmed, Ahmed Vefik Paşa, Ali Cevad, Abdurrahman Şeref, Ahmed Refik vs. tarafından muhtasar genel tarihler de kaleme alınmıştır¹⁰⁵.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayan genel tarihlerin XIX. yüzyılda daha modern örnekleri verilmiştir. Hayrullah Efendi'nin *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Tarihi* (İstanbul 1273-1292) bunun çarpıcı bir örneğidir¹⁰⁶. Karamanî Mehmed Paşa, Lütfi Paşa gibi tarihle uğraşan sadrazamların sonuncusu olan Mehmed Kâmil Paşa¹⁰⁷ da, *Târîh-i Siyâsî-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniye* adıyla bir genel tarih yazmıştır. Ünlü gazetecilerimizden Ahmed Rasim'in *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* adlı eseri yarı popüler nitelikte olup, bilhassa teşkilât ve kültürel hayatla ilgili verdiği bilgiler bakımından önemlidir¹⁰⁸.

XIX ve XX. yüzyıllarda vekayinâme türü eserler yine resmî ve husûsî diye iki kategoride ele alınabilir. Resmî kronikler birkaç defa vak'anüvis olan Ahmed Vâsîf'la başlar, Abdurrahman Şeref'le sona erer. Bu dönemde Mütercim Asım, Şânizâde Atâullah, Esad Efendi ve özellikle Ahmed Cevdet Paşa kıymetli kronikler bırakmışlardır. On beş cilt vekayinâme bırakan Ahmed Lütfi Efendi'den itibaren gazetecilik ön plana çıkmış, Abdurrahman Şeref Bey ise vak'anüvisliği

103 Sultan II. Abdülhamid dönemi tarih yazıcılığı için bk. Abdülkadir Özcan, "II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği ve Literatürü", *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*", Kayseri, 2011, I, s. 113-125.

104 I-II, İstanbul, 1252. Geniş bilgi için bk. *DİA*, XII, s. 366-367.

105 Abdülkadir Özcan, "II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği ve Literatürü", *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*", Kayseri, 2011, I, s. 113-125.

106 Geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Akün, "Hayrullah Efendi Tarihi", *DİA*, XVII, s. 76-79.

107 I-III, İstanbul, 1325/1327 (Atilla Çetin, "Kıbrıslı Kâmil Paşa", *DİA*, XXV, s. 392-394).

108 I-IV, İstanbul 1326-1328 (Şerif Aktaş, "Ahmed Râsim", *DİA*, II, s. 119).

dönemiyle ilgili basit bir kronik dışında fazla bir şey bırakmamıştır¹⁰⁹.

Resmî olmayan vekayinâmeciliğin tipik örnekleri için ise, Zaîmzâde Mehmed Sadık'ın I. Abdülhamid devriyle ilgili *Vak'a-i Hamîdiyye*'si (İstanbul 1289), Mahmud Celaleddin Paşa'nın *Mir'ât-ı Hakikat*'i (I-III, İstanbul 1326-1327; İstanbul 1983) ile III. Selim ve II. Mahmud devirleriyle ilgili monografiler zikredilebilir. Bunlardan *Câbî Tarihi*¹¹⁰ önemlidir.

Bu dönemde Mehmed Şükrü Osmanlı bahriyesiyle, Ahmed Muhtar Paşa da İstanbul'un fethiyle ve Osmanlı askerî tarihiyle ilgili eserler kaleme almışlardır. Askerî teşkilâtla ilgili Ahmed Cevad ve Mahmud Şevket paşaların resimli eserleri ise müstesna bir yere sahiptir. Monografi tarzında ayrıca Doksanuç Harbi'ne ve özellikle Plevne savaşına dair eserler yazılmış; bu arada Midhat Paşa *Tabsıra-i ibret* (İstanbul 1325) adıyla adeta otobiyografisini, *Mir'ât-ı Hayret*'inde (İstanbul 1325) ise Sultan Abdülaziz'in hal'ini kaleme almıştır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde siyasî ve askerî pek çok hatıratın yazıldığı da belirtilmelidir¹¹¹.

Son asırlarda biyografi türünde de büyük çeşitlilik görülür. Bir yandan geleneksel tezkirecilik ve devlet ricali ile ulema biyografilerinin zeyilleri yapılırken, diğer yandan yeni türler ortaya çıkmıştır. Eski tezkireciliğin devam olarak Tevfik, Vak'anüvis Esad Efendi, Ârif Hikmet Bey, Fatin Davud vs. tarafından eserler meydana getirilmiştir. Bu arada yukarıda sözü edilen XVIII. yüzyılda yazılmış *Hadikatü'l-vüzerâ*, *Sefinetü'r-rüesâ* ve *Devhatü'l-meşâyih* gibi biyografyalara müteselsil zeyiller yazılmıştır. XIX. yüzyılda nakîbüleşraf biyografileri ilk defa Ahmed Nazif ve Ahmed Rifat taraflarından *Riyâzu'n-nukabâ* ve *Devhatü'n-nukabâ* (İstanbul 1283) adlı eserlerde bir araya getirilmiştir. Karlızâde Cemaleddin Efendi ise, Osmanlı tarih müelliflerinin biyografilerini *Âyîne-i zurefâ (Osmanlı Tarih ve Müverrihleri* adıyla İstanbul 1314) adıyla kaleme alarak bir ilki gerçekleştirmiştir. İranlı Habib Efendi *Hat ve Hattâtân*'da (İstanbul 1305) Osmanlı ve İran hattatlarının hayat hikâyelerini toplamış; bu türün son örneğini *Son Hattatlar* (İstanbul 1970) adlı eseriyle İbnülemin Mahmud Kemal vermiştir. *Hoş Sadâ* (İstanbul 1958) ise yine aynı müellif tarafından kaleme alınan musikişinaslara dair eserdir ve yukarıda zikri geçen *Atrabü'l-âsâr*'ın zeylidir. XX. yüzyılı da idrak eden Mehmed Süreyya Bey'in dört ciltlik *Sicill-i Osmânî*'si (İstanbul 1308-1315) ise adeta bir Osmanlılar ansiklopedisidir. Bursalı Mehmed Tahir üç ciltlik *Osmanlı Müellifleri* (I-III, İstanbul 1308-1315) adlı eseriyle bio-bibliyografik bir çalışmanın; Bağdatlı İsmail Paşa ise *Hediyyetü'l-ârifîn*'iyle (I-II, İstanbul 1951-1955) geleneksel biyografyacılığın son örneklerini vermişlerdir¹¹².

109 Bekir Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis-Makaleler*, s. 123-157.

110 nşr. Mehmet Ali Beyhan, Ankara, 2003.

111 Orhan Okay, "Hâtırat", *DİA*, XVI, s. 446-448.

112 Genel bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Tabakat (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, XXXIX, s. 299-301; Mustafa Uzun, "Tezkire" (Türk Edebiyatı), *DİA*, XXXIX, s. 69-73.

XIX ve XX. yüzyıllarda bibliyografya ve katalog çalışmalarında da önemli gelişmeler oldu. Ezcümle, Bağdatlı İsmail Paşa¹¹³ ünlü *Keşfü'z-zunûn* zeyli *Îzâhu'l-meknûn*'u (I-II, İstanbul 1945-1947) ile geleneksel bibliyografya tarzının son örneğini verirken, Serkis Orpilyan ile Seyyid Abdülzâde *Mahzenü'l-ulûm* (İstanbul 1308) adlı eserle eski ve yeni bibliyografyacılık arasında adeta bir köprü kurarlar¹¹⁴. Katalog olarak ise II. Abdülhamid devrinde hazırlanan vakıf kütüphanelerinin katalogları önemli bir kültür hazinesidir. *Devr-i Hamîdî Katalogları* denilen bu defterler hâlâ kullanılmaktadır. Mizancı Murad'ın *Devr-i Hamîdî Âsârı* (İstanbul 1308) ise yarım kalmış bir çalışmadır¹¹⁵. Sultan II. Abdülhamid, İmparatorluğun önemli yerlerinin fotoğraflarını çektirerek albümlerde toplatmakla, Devlet-i Aliyye'nin paha biçilmez görüntü malzemesini meydana getirmiştir. Son yüzyıllar her alanda yenileşme hareketlerinin baskın olduğu bir dönem olup, bu alanda da çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Keçecizâde İzzet Molla, *Nizâm-ı Devlete Dâir Lâyihâ* adlı eseriyle ıslahat raporu yazma geleneğinin son örneklerinden birini vermiştir. Ahmed Midhat Efendi'nin *Üss-i İnkılâb*'ı (I-II, İstanbul 1294- 1295) ile Ahmed Rasim'in *İstibdâddan Hâkimiyet-i Milliyyeye* (I-II, İstanbul 1923) adlı eserleri bu türün tipik örnekleri olarak kabul edilebilir. Hafız Hızır İlyas¹¹⁶ ve Tayyazâde Atâullah¹¹⁷ efendiler ise Osmanlı sarayının Enderûn kısmıyla ilgili eserler kaleme alarak, önemli bir boşluğu doldurmuşlardır.

Nümismatikle ilgili ilk eserler de bu yüzyıllarda hazırlanmıştır. Abdülatif Subhi Paşa *Uyûnü'l-ahbâr fi nukûdi'l-âsâr* (İstanbul 1279) adlı eseriyle bunun tipik örneğini verirken, İsmail Galib Bey bu türün asıl büyük eserlerini meydana getirmiştir.

Klasik Osmanlı teşrifat kaidelerini Vak`anüvis Esad Efendi *Teşrifât-ı Kadîme*¹¹⁸ adlı eserinde toplamıştır. Münşeât türünde ise yine Esad Efendi ve Akif Paşa bazı mektupları bir araya getirmişlerdir.

XVII. yüzyılda başlayan sefaretnâme yazma geleneği bu asırlarda da devam etmiştir. Bu türde Mehmed Said Galip Paşa, Abdürrahim Muhib Efendi, Mehmed Vahid Efendi, Seyyid Mehmed Refi, Bozoklu Osman Şakir, Mehmed Namık Paşa, Seyyid Mustafa Sâmi, Sadık Rifat Paşa gittikleri ülkelere dair ilginç sefaretnâmeler kaleme almışlardır¹¹⁹. Ruznâme ve hâtırat türündeki eser sayısının

113 Hulusi Kılıç, "Bağdatlı İsmail Paşa", *DİA*, IV, s. 447-448.

114 Genel bilgi için bk. Alim Kahraman, "Kitâbiyât" (Türk Edebiyatı), *DİA*, XXVI, s. 87-89.

115 İsmail E. Erünsal, "Katalog", *DİA*, XXV, s. 24-28.

116 Feridun Emecen, "Hızır İlyas", *DİA*, XVII, s. 417.

117 Mehmet İpşirli, "Atâ Bey, Tayyazâde", *DİA*, IV, s. 34-35.

118 Eser *Usûl-i Atika-i Teşrifât-ı Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'ye Dâir Risâle* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul, 1287).

119 Genel bilgi için bk. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara, 1968, s. 181 vd.; Kemal Beydilli, "Sefâretnâme" (Osmanlılar'da), *DİA*, XXXVI, s. 289-294.

da önemli artış olmuş; geleneksel mecmûa anlayışı yeni bir çehreye bürünmüş ve günümüz dergilerine dönüşmüştür¹²⁰. Mehmed Salâhî Bey ile Ebüzziya Tevfik'in çıkardığı mecmualar bu türün ilk örnekleri kabul edilebilir. Daha sonra ilmi derneklerin kurulmasıyla, bu müesseselerin yayın organları şeklinde çıkarılan mecmualar içinde tarih edebiyatını ilgilendiren şüphesiz *Târih-i Osmânî (Türk Tarihi) Encümesi Mecmûası*'dır¹²¹. Şahsî gayretlerle çıkarılan ilk tarih dergisi olarak Ali Emîrî'nin *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası* (İstanbul Rumî, 1334-1336/1918-1920 yılları arası 31 sayı) kabul edilebilir¹²².

XIX ve XX. yüzyıllara mahsus tarih edebiyatının yeni bir türü olarak kabul edilebilecek salnâmeler de özel bir yere sahiptir. Tanzimat'tan sonra yayımlanmaya başlanan bu eserlerin resmî ve hususî birçok çeşidi mevcuttur¹²³.

Modern anlamda ansiklopedi çalışmaları da XIX. yüzyılda başlamıştır. Birçoğu yarım kalan şahsî girişimlerden Yağlıkçızâde Rifat Efendi *Lügat-i Târihiyye ve Coğrafiyye* (I-VII, İstanbul 1299-1300), Şemseddin Sâmî Bey *Kâmûsü'l-a'lâm* (I-VI, 1306-1316), Ali Cevad Bey ise *Memâlik-i Osmâniyye Târih ve Coğrafya Lügati* (I-IV, 1313-1317) adlı çalışmalarını tamamlayabilmişlerdir. Komisyonlarca hazırlama girişimlerinde bulunulan *Muhîtü'l-maârif* ve *Dâiretü'l-maârif* çalışmaları da yarım kalmıştır¹²⁴. Tercüme faaliyetinin güzel bir örneğini ise Mehmed Atâ Bey Hammer'in ünlü *Devlet-i Osmaniye Tarihi*'ni Fransızcasından tenkidî bir şekilde çevirerek (İstanbul I-XI, 1329-1337; XI, 1947) bu alanda güzel bir örnek meydana getirmiştir.

Sultan Reşad zamanında, mükemmel bir Osmanlı tarihi yazmak amacıyla kurulan *Târih-i Osmânî Encümeni* üyelerinden Necip Âsım ve Mehmed Ârif beylerin kaleme aldığı *Osmanlı Tarihi*'nin daha ilk cildi, yayımlandıktan (İstanbul 1335/1917) hemen sonra başta Yusuf Akçura ve Fuad Köprülü olmak üzere büyük eleştiriler almıştır. Kitabî kaynaklar dışında arşiv vesikalarının da henüz istifadeye açık olmaması, bu girişimin yarıda kalmasına sebep olmuş; Encümen, yukarıda sözü edilen ve kendi adıyla çıkardığı tarih mecmuasında ve bunun devamı olan *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*'nda, kaynak ihtiyacına yönelik makalelere ve tefrikalara ağırlık vermiştir.

Sonuç olarak, Türklerin tarih yazmaktan çok tarih yaptıkları bir dereceye kadar doğruysa da, siyasi ve idari yapının istikrara kavuşmasından sonra tarih de

120 Mustafa Uzun, "Mecmua", *DİA*, XXVIII, s. 266-268.

121 Abdülkadir Özcan, "Târih-i Osmânî Encümeni", *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmûası, Kuruluşu, Teşkilâtı ve Faaliyetleri (TOEM, son cildin başında, İstanbul, 1988), "Önsöz ve Fihrist", s. 1-29; a. mlf., "Târih-i Osmânî Encümeni", DİA, XL, s. 83-86.*

122 Nazım H. Polat, "Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuası", *DİA*, XXXIII, s. 482-483.

123 Geniş bilgi için bk. Bilgin Aydın, "Salnâme", *DİA*, XXXVI, s. 51-54.

124 Osmanlı dönemi Ansiklopedi çalışmaları için bk. Ayhan Aykut, "Ansiklopedi", *DİA*, III, s. 222-223.

yazdıkları belirtilmelidir. İlk tarih teliflerinin Kuruluş devrinin çalkantılı iç ve dış hadiselerinin durulmasından sonra ortaya çıkması tesadüfî değildir. Telif gibi tercüme faaliyetlerinin de yoğunlaştığı II. Murad döneminde kültürel bir uyanışın olduğu doğrudur. İstanbul'un fethiyle kuruluşu tamamlanan Osmanlı Devleti'nde ilk standart tarihlerin II. Bayezid döneminde kaleme alınması da bir rastlantı değildir. Çok hızlı ve hareketli fetihler döneminin hükümdarı olan Fatih Sultan Mehmed, tarih yazmaktan çok tarih yapmış, yazma işi oğlu ve halefi Sultan Bayezid dönemine kalmıştır. Aynı şekilde dedesi gibi, yoğun siyasi ve askeri olayların yaşandığı kısa Yavuz Sultan Selim ve ardından Kanuni Sultan Süleyman'ın uzun dönemleri daha ziyade gazânâme türü eserlerin yazıldığı devirler olmuştur. XVI. yüzyılın standart tarihleri asrın sonlarında ortaya konulmuştur. Bu yüzyıl aynı zamanda tarih edebiyatının çeşitlendiği bir asırdır. Zira ilk standart biyografik eserler olan tabakat ve tezkireler ile bibliyografya bu dönemde kaleme alınmıştır. Askerî ve siyasi bozukluklara paralel olarak siyasetname ve nasihatnameler de bu asırda ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyılda genel nitelikte dünya ve Osmanlı tarihleri yanında vekayiname türü eserlerin arttığı göze çarpar. Keza biyografik, bibliyografik, ansiklopedik ve siyasetname türü eser sayısında da artış görülür. Bir sonraki yüzyıl başında Divan-ı Hümayun'a bağlı vekayinüvislik müessesesi kurulur, daha doğrusu şehnamenüvisliğin yerini vak'anüvislik alır; böylece resmî tarih yazıcılığı başlar ve imparatorluğun sonuna kadar devam eder. Fakat özel ve amatör tarihçiler yine eserler kaleme almaya devam ederler ve resmî vekayinâmelerin boşluklarını doldururlar. XVIII. asırda meslek gruplarına göre biyografik eserlerin de ortaya konulduğu görülür ve bunların bazıları yapılan zeyillerle imparatorluğun sonuna kadar getirilir. İdari ve askeri anlamda önemli değişimler yaşandığı XIX ve XX. yüzyıllarda tarih yazıcılığında da yenilikler görülür. Geleneksel tarih türleri yanında Devlet-i Aliyye'nin müesseselerini de kapsayan sentezci tarihçiliğin güzel örnekleri verilir. Bazı tarihçiler Batı kaynaklarından yararlanarak ciddi sentezler ortaya koyarken, Batıdan tarih tercümeleri de yapılır. Yine bu asırlarda biyografik, ansiklopedik ve nümismatik eserler yanında, ilk defa salnameler de yayımlanmaya başlanmış, keza ilk tarih dergileri XX. asrın ilk çeyreğinde neşredilir.

Kaynakça ve Kısaltmalar

Afyoncu, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul, 2007.

Aktaş, Şerif, “Ahmed Râsim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1989, II, 119.

Akün, Ömer Faruk, “Hayrullah Efendi Tarihi”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 76-79.

aynı müellif (a. mlf.), “Koçi Bey”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 143-148.

Anhegger, Robert, “Mehmed b. Hacı Halil el-Kunevî'nin Târih-i Âl-i Osman'ı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* (İstanbul 1950-51), II/3-4, s. 51-66.

a.mlf., Muâli'nin Hünkârname'si“, *Tarih Dergisi*, 1949, I/1, s. 145-166.

Aydın, Bilgin, “Salnâme”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 51-54.

Aykut, Ayhan, “Ansiklopedi”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 222-223.

Aynur, Hatice, “Surnâme”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII, 565-567.

Azamat, Nihat, “Sarı Abdullah Efendi”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 147.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (trc. Coşkun Üçok), Ankara, 1982.

Baysun, M. Cavid, “Evliya Çelebi”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul, 1977, IV, 400-412.

Beydilli, Kemal, “Sefâretname” (Osmanlılar'da), *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 289-294.

Canatar, Mehmet, “Cenâbî Mustafa Efendi. Hayatı, Eseri ve Tarih Görüşü”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2000, IV, 259-289.

Çetin, Atilla, “Kıbrıslı Kâmil Paşa”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 392-394.

Derman, M. Uğur, “Tuhfe-i Hattâtîn”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLI, 351-353.

Emecen, Feridun, “Hızır İlyas”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 417.

Erdem, Sadık, “Râmiz”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 451.

Ertuğ, Zeynep Tarım, “Hünernâme”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 484-485.

Erünsal, İsmail E., “Katalog”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 24-28.

Erzi, Adnan, “Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, XIV/56, 1950, s. 631 vd.

Fodor, Pál, “Ahmedi's Dâsitân as a Source of Early Ottoman History”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXVIII/1-2, 1984, s. 41-54.

Gökbilgin, Tayyib, “Lutfi Paşa”, *İA*, İstanbul, 1972, VII, 96-101.

Gökyay, Orhan Şaik, “Düstürü’l-amel”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 50-51.

İlgürel, Mücteba, “Evliya Çelebi”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995, 529-533.

İpşirli, Mehmet, “Hasan Kâfî el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11, 1981, s. 239-278.

a. mlf., “Atâ Bey, Tayyazâde”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 34-35.

a. mlf., “Ayn Ali Efendi”, *aymı eser*, s. 258-259.

a. mlf., “Devhatü’l-meşâyah”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 229-230.

a. mlf., “Lutfi Paşa”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 234-236.

a. mlf., “Selânîkî Mustafa Efendi”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 357-359.

Kahraman, Alim, “Kitâbiyât” (Türk Edebiyatı), *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 87-89.

Kellner-Heinkele, Barbara, Devhatü’l-meşâyah/Müstakimzade Süleyman Sa’deddin Efendi, einleitung und edition von Barbara Kellner-Heinkele, I-II, Wiesbaden, 2005.

Kılıç, Hulusi, “Bağdatlı İsmail Paşa”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 447-448.

a. mlf., “Lârî, Muslihuddin”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 103-104.

Köprülü, M. Fuad, “Lutfi Paşa”, *Türkiyat Mecmuası*, 1925, s. 119-150.

a. mlf., “Ahmedî”, *İA*, İstanbul, 1965, I, 216-221.

Köprülü, Orhan F., “Firdevsî, Uzun”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 127-129.

Kut, Günay, “Ahmedî”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 165-167.

a.mlf., “Ahmed Hasîb Efendi”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 87.

a.mlf., “Heşt Bihişt”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 273-274.

Kutluer, İlhan, “Keşfü’z-zunûn”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 321-322.

a. mlf., “Miftâhu’s-sa’âde”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 18-19.

[Kütükoğlu, Bekir], “Selânîkî”, *İA*, İstanbul, 1967, X, 340-351.

a. mlf., *Vekayinüvîs – Makaleler*, İstanbul, 1994, s. 111-118.

a. mlf., “Halîkatü’r-rüesâ”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 304-305.

Levend, Agâh Sırrı, *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavâtnâmesi*, Ankara, 1956.

Ménage, V. L. “I. Murad’ın Yıllıkları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 33, İstanbul, 1982, s. 79-98.

a.mlf., “Osmanlı Tarihinin Başlangıcı” (trc. Salih Özbaran), *aynı eser*, sayı 9, İstanbul, 1978, s. 230-231.

a. mlf., “The Manaqib of Yakhshi Faqih”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, sayı XVI, 1963, s. 50-54.

Menzel, Th.–Bekir Kütükoğlu, “Muhyiddin Mehmed”, *İA*, İstanbul, 1979, VIII, 555-556.

Nuhoğlu, Hidayet Yavuz, “Menâkıb-ı Hünerverân”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 110-111.

Okay, Orhan, “Hâtırat”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 446-448.

Özcan, Abdülkadir, “Câm-ı Cem-âyîn”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 43.

a. mlf., “Heşt Bihişt”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 273-274.

a. mlf., “İdris-i Bitlisî”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 485-488.

a. mlf., “Kanuni Döneminin Tarihleri: Süleymannâmeler”, *Tarih ve Medeniyet*, Nisan 1995, sayı 14, s. 40-41.

a. mlf., “Kanuni Sultan Süleyman Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü”, *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul, 2006, s. 148-149.

a.mlf., “Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İstanbul’un Fethinin 550 Yılı Özel Sayısı*, 2003/1, sayı 14, s. 55-62.

a.mlf., “II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği ve Literatürü”, *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*, Kayseri, 2011, I, 113-125.

a.mlf., “Düsturnâme-i Enverî”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 49-50.

a.mlf., “eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 485-486.

a.mlf., “Hadîkatü’l-vüzerâ”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 22-23.

a.mlf., “Heşt Bihişt”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 271-273.

a. mlf., “Historiography in the Reign of Süleyman The Magnificent”, *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman The Magnificent*, İstanbul, 1988, s. 167-222.

a. mlf., “II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği ve Literatürü”, *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*, Kayseri, 2011, I, 113-125.

a.mlf., “Mehmed Çelebi, Ramazanzâde”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 449-450.

a.mlf., “Münşe’atü’s-selâtin”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 20-22.

a. mlf., “Osmanlı Tarih Edebiyatında Türlerle Genel Bir Bakış”, *Essays in honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, İstanbul, 2006, s. 129-152.

a. mlf., “Tabakat (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 299-301

a.mlf., “Tabakâtü’l-memâlik”, *aynu eser*, 301-303.

a. mlf., “Târih-i Osmânî Encümeni”, *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmûası, Kuruluşu, Teşkilâtı ve Faaliyetleri (TOEM, son cildin başında, İstanbul, 1988), “Önsöz ve Fihrist”, s. 1-29;*

a. mlf., “Tevârih-i Âl-i Osman”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 579-581.

a. mlf., “Târih-i Osmânî Encümeni”, *aynu eser*, 83-86.

Özcan, Tahsin, “Nazmîzâde Murtaza Efendi”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 461-462.

Polat, Nazım H., “Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuası”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 482-483.

Sağırılı, Abdurrahman, “Süleymannâme”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 124-127.

Tekindağ, Şehabeddin, “Mehmed Paşa, Karamanî”, *İA*, İstanbul, 1972, VII, 588-590.

a.mlf., “Selimnâmeler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 1, 1970, s. 202-203;

Topaloğlu, Bekir, “Mârifetnâme”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 57-59.

Turan, Şerafeddin, “Sadeddin”, *İA*, İstanbul, 1967, X, 27-32.

a. mlf., “Hoca Sadeddin Efendi”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 196-198.

a.mlf., “Kemalpaşazâde”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 238-240.

Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Kayseri, 1992.

a.mlf., “Selimnâme”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 440-441.

Uluçay, M. Çağatay, “Koçi Bey”, *İA*, İstanbul, 1977, VI, 832-835.

Uzun, Mustafa, “Mecmuu”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 266-268.

a.mlf., “Tezkire (Türk Edebiyatı)”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 69-73.

Woodhead, Christine, “Şehnâmeçi”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 456-458.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 151.

Yılmaz, Coşkun, “Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnâmeler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergi-*

si, II/2, İstanbul, 2003, s. 339-378.

Yurdaydın, Hüseyin G., *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn* (nşr. H.G. Yurdaydın), Ankara, 1976, giriş, s. 3 vd.; 22 vd.

a. mlf., “Matrakçı Nasuh”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 143-145.